

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

HUKURI 2009

TIMARAKA: 80

NKARHI: 2½ wa tiawara

Papila leri ri na 20 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya swiletelo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 3 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke lembe leri.
3. Hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
4. Papila leri ri na swiyenge SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)
5. Landzelela swileriso leswi nyikiweke eku sunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana hi vukheta.
6. Hlamula NTLHANU WA SWIVUTISO NTSENA, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga emakumu ka papila ra swivutiso ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
7. Nombora tinhlamulo ta wena tanihi leswi ti tsarisiweke xiswona eka phepha ra swivutiso.
8. Sungula xiyenge xin'wana na xin'wana eka papila RINTSHWA.
9. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
10. Tlula ntila loko u hetile nhlamulo ya xivutiso xin'wana na xin'wana.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A:	Ku nga va 40 wa timinete
XIYENGE XA B:	Ku nga va 55 wa timinete
XIYENGE XA C:	Ku nga va 55 wa timinete

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta ku pfuna ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI		
SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlawula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.		
NOMBORO YA XIVUTISO	XIVUTISO	TIMARAKA
1. <i>Xinkwa xa hosi</i> – SJ Malungana	Xivutiso xa xitsalwana	10
	KUMBE	
2. <i>Muhlwa</i> – JM Magaisa	Swivutiso swa xikambelantwisiso	10
	KUMBE	
3. <i>N'wachochovelani</i> – KJ Ngobeni	Swivutiso swa xikambelantwisiso	10
	KUMBE	
4. <i>Kasi ku humelela yini?</i> – S Mongwe	Swivutiso swa xikambelantwisiso	10
	NA	
SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlawula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE.		
5. <i>Hi vatirhi hinkwerhu</i> – KJ Ngobeni	Xivutiso xa xitsalwana	10
	KUMBE	
6. <i>Swi herile</i> – WZ Nkondo	Swivutiso swa xikambelantwisiso	10
XIYENGE XA B: NOVHELE		
Hlamula xivutiso XIN'WE.		
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xivutiso xa xitsalwana	25
	KUMBE	
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Swivutiso swa xikambelantwisiso	25
	KUMBE	
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mthombeni	Xivutiso xa xitsalwana	25
	KUMBE	
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mthombeni	Swivutiso swa xikambelantwisiso	25

XIYENGE XA C: NTLANGU		
Hlamula xivutiso XIN'WE.		
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane</i>	Xivutiso xa xitsalwana	25
KUMBE		
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane</i>	Swivutiso swa xikambelantwisiso	25
KUMBE		
13. <i>Vukosi i mberha – P Ndlovu</i>	Xivutiso xa xitsalwana	25
KUMBE		
14. <i>Vukosi i mberha – P Ndlovu</i>	Swivutiso swa xikambelantwisiso	25
KUMBE		
15. <i>Xivoni xa vutomi – IS Shabangu</i>	Xivutiso xa xitsalwana	25
KUMBE		
16. <i>Xivoni xa vutomi – IS Shabangu</i>	Swivutiso swa xikambelantwisiso	25

***TSUNDZUKA LESWI: Eka XIYENGE xa B na C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swo koma.**

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta ku pfuna ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAMURIWILE HI MFANELO

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFU-NGHO WA GWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1 – 4	2	
A. VUTLHOKOVETSERI (b) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5 – 6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swo koma	7 – 10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swo koma	11 – 16	1	
Tsundzuka: Eka XIYENGE XA B na C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana swimbirhi exikarhi ka swivutiso swa 1 – 4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 1 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Xinkwa xa hosi – SJ Malungana

1	Vukungundzwana byi tinyike matimba,
2	Xin'wana na xin'wana xa dizeriwa.
3	Xin'wana na xin'wana xi beriwa mati.
4	Loko u nga endli tano u ta dya ku vona.
5	Entsindza u famba na xinkwa xa hosi.
6	Hi le mahlweni ka nghala,
7	U fanele u ya na xisana,
8	Leswaku swa wena swi ta ku fambela.
9	Swi tano na le magondzweni,
10	Tinamuneti hi xava hi xavile ,
11	Hi ku chava ku tlhaviwa mathikithi,
12	Hi bela swipitikopo mati.
13	Hi to yini, hi hlenga vutomi.
14	Hambi emaphoriseni ha diza,
15	Leswaku dokete yi ta mila milenge.
16	Mumangali u ta gidela a giderile,
17	Nandzu wu nge pfuki wu tengi wile .
18	Dokete yi bile magoza yo nyawula.
19	Emitirhweni na kona swa fana.
20	Xava nyimpfu swi ta ku lunghela,
21	U ta tlakusiwa hi ku copeta ka tihlo,
22	Nhlokohliso wa swivutiso wo pfala mahlo.
23	Se hi hanya ku vava.

Mitila na swiphemu leswi tikisiweke swi kombisa tithekiniki na swigaririmi swo hambanahambana leswi mutsari a swi tirhiseke ku hi paluxela hungu ra xitlhokovetselo lexi. Tsavula tithekiniki timbirhi eka mitila ya (2, 10, 11 – 13 na 16 – 17) na xigaririmi xin'we eka mitila ya (3, 4 na 6 – 7), kutani u hlamusela leswi mutsari a humelerisaka xiswona hungu ra xitlhokovetselo.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2 (XIKAMBELANTWISISO)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Muhlwa – JM Magaisa

- 1 **I ntungu!**
 2 **Hi dye naxo!**
 3 **I ngoma yo pfumala murhuli!**
 4 Hi to swi yini?
 5 Hi endla yini?
- 6 Tindlu ti muhliwile hi muhlwa;
 7 Tiko ra Afrika i switshuka ntsena;
 8 Hi hava na ko fihla swilemu swa miehleketo;
 9 Wu kona na le rhumbyini ra mbeleko;
 10 Wu nyenyana na phuphu ya ntima.
- 11 Xikontiri xi hlulekile ku tirha ntirho,
 12 Wu tsetela vuxungu bya xikontiri xa ntima,
 13 Wu munyile vun'we bya yindlu ya ntima,
 14 Siku na siku wu vumbetela ntshava.
- 15 Yo! Masimu ya hina!
 16 Misava ya hina;
 17 Tiko ra hina;
 18 Vun'we bya hina;
 19 Byi pomeriwe hi muhlwa.
- 20 **Le Ghana Nkrumah u be nyandhayeye;**
 21 **Kenyata u hlavelerile a ri Kenya;**
 22 **Kaunda a ku na mina ndzi nghenelwe;**
 23 **Mashele na Mugabe va ku: "mihlolo";**
 24 **Van'wana va ku celani mi dlaya hosi ya wona.**
- 25 Wu munyile ntundwana wa vukosi;
 26 Wu dyile mbilu ya vumunhu;
 27 Wu dyile mano;
 28 Wu tima switiko swa mindyangu;
 29 Wu ta hetelela hi ku muhlana.
- 30 Wu vengana na ribye ro hatima;
 31 Wu hava n'anga;
 32 Wu hlule mipahlo na ku vulavula,
 33 Wu lava xindzhuvo xa mona wa tihanyi;
 34 I ntungu!

- 2.1 Nyika mongo wa xithhokovetselo hi mitila leyi nga tluliki mune. (3)
- 2.2 Xiya mitila ya 1 – 3 leyi tikisiweke eka ndzimana yo sungula. Mitila leyi a yi ringani hi vulehi. Xana ku hambana ka vulehi bya mitila leyi ku kombisa yini mayelana na mongo wa xithhokovetselo? (2)
- 2.3 Mutlhokovetseri a nga va a tsarile xithhokovetselo lexi hi nkarhi wihi? Hlawula nhlamulo yin'we ya leti landzelaka:
- A Mfumo wa xihlawuhlawu.
B Mfumo wa xidemokirasi. (1)
- 2.4 Hi marito ya wena seketela nhlamulo leyi u yi nyikeke eka xivutiso xa 2.3 laha henhla. (2)
- 2.5 Xana mutsari u hi kombisa yini hi varhangeri lava a vulavulaka hi vona eka mitila ya 20 – 24? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3 (XIKAMBELANTWISISO)

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

N'wachochovelani – KJ Ngobeni

1	Ma n'wi twa xana?
2	Ma n'wi vona xana?
3	Ma n'wi heta xana?
4	Hi yena n'wachochovelani.
5	A hi ntimba wa yena,
6	Xitiyanhlana xi lo pyi!
7	Nkanu wu etlele lomo,
8	Ku hava loyi a nga n'wi tiyelaka,
9	Hi yena hi yena,
10	Pho, mani?
11	Lexa nuna hi xihahati phakaa!
12	Ve' i xidemokrasi,
13	Xidemokrasi xa kwihi?
14	N'wana wa vanhu mbuya!
15	U hundzuke xilema emutini wa yena.

16 Loko ri ku pfhaa!
 17 Hi luya n'wachochovelani,
 18 Loko a nga si khoma xilebvu a nga hefemuli,
 19 Xa yena i xilebvu ntsena,
 20 Ku n'wi nyika xona,
 21 U rivele n'wana sirha ekaya.

22 Laha va nge a ku ngheniwi,
 23 Hi le kaya ka yena,
 24 U titlonya kona,
 25 Hi laha a dyaka a nava,
 26 Swa yena swa rilisa,
 27 Ku n'wi tshweta wa tindleve u rhetile.

28 Xidemokrasi hi nga xi khomi hi ncila,
 29 Hikuva xi kanetana ni mihoni,
 30 Kumbe xexa masiku lawa,
 31 Hikuva ve' ku na "tirights",
 32 Wanuna a nga ha ri nchumu.

33 Ku ri swa yini?
 34 Hikuva wanuna i wanuna,
 35 Wansati i nandza wa wanuna,
 36 Ntshuxeko wu tseme mubya,
 37 Xidemokrasi xi pandze ndzhuti wa muti,
 38 Muti wa ha ri hava xihlungwana.

3.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki mune. (3)

3.2 Eka mitila ya 1 – 3 mutsari u tirhisile ndzinganiso/mbuyelelo wa marito. Xana maendlelo lamo tano ma paluxa yini eka xitlhokovetselo lexi? (2)

3.3 Xiya xivulwa lexi nga laha hansu kutani u hlamula u ku: "hi swona" kumbe u ku: "a hi swona" kutani u seketela nhlamulo ya wena.

Wansati loyi ku vulavuriwaka hi yena laha a a hlonipha nuna wa yena. (3)

3.4 Boxa nkongomelo wa xitlhokovetselo lexi. (2)

[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 4 (XIKAMBELANTWISISO)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Kasi ku humelela yini? – S Mongwe

- 1 Lavantshwa va tikhomise nyarhi hi timhondzo,
- 2 Xana ku humelela yini hi vona?
- 3 Xana va ta huma kwihi varhangeri va mundzuku?
- 4 Xana va ta hi rhangela njhani va ri karhi va titsandzeka?
- 5 Hikuva swilo swi sungula ku phohla hi makhwati.
- 6 Lavantshwa va ba milawu eka lavakulu ka vona,
- 7 Exikolweni va ya dyambu ri rhengile,
- 8 Phela a va ha chavisiwi, va to yima hi nenge.
- 9 Loko swo tshuka swi va pfukile vo tifambela hi ku rhula,
- 10 Loko lembe ri hela ti haka rimitsu hi xitalo.
- 11 Lavantshwa va ri va dya "future" va xeva hi "nice time",
- 12 Tipulani to phanga i swakudya swa masiku hinkwawo.
- 13 Va rivala leswaku va pulanela vutomi bya vona swo biha,
- 14 Va tshembe vatswari va vona va nga yima kahle,
- 15 Va swi ba hi makatla leswaku vukosi i mberha.
- 16 Lavantshwa rhandzani tibuku mi hambana na swa hava,
- 17 Tsundzukani leswaku ku kombela ku pfuniwa hi Yena.
- 18 Nhlonipho lowuyani wa tolo na tolweni wu kwihi?
- 19 Xihlawuhlawu a xi bihile kambe a xi hlawula milawu,
- 20 Ntshunxeko wu kahle kambe wu tshunxe milawu hinkwayo.
- 21 Xana vatswari mi tshikela yini lavantshwa va lova?
- 22 Kumbe ku veleka i ku huma moya ke?
- 23 Loko ku ri ku huma moya n'wina a mi ta va mi ri kwihi?
- 24 Loko va nga khomangi swi tiya,
- 25 Songani rigogo ra ha tsakama mi tlhela mi va khongelela.

- 4.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki mune. (3)
- 4.2 Nyika nhlamuselo ya xivutiso xa ntila wa 1 "Lavantshwa va tikhomise nyarhi hi timhondzo". (2)
- 4.3 Boxa ntikelo wa thekiniki ya mbuyelelo wa swivutiso lowu kumekaka eka mitila ya 2 – 4. (2)
- 4.4 Xana nhlokomhaka ya xitlhokovetselo lexi yi thiyiwile kahle ke? Seketela. (2)
- 4.5 Xana loko mutsari a tsala xitlhokovetselo lexi moya wa yena a wu ri eka xiyimo xihi? Hlawula nhlamulo yin'we ya leti landzelaka:
 - A A a tsakile.
 - B A a khunguvanyekile. (1)

[10]**NA**

SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE).**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa 5 KUMBE 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 5 (XITSALWANA)

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzeleka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

Hi vatirhi hinkwerhu – KJ Ngobeni

- 1 **Xikhale xi file xi celeriwile,**
- 2 **Milawu ya khale yi furhile yi tlhava tinhompfu,**
- 3 **Hinkwako wonge i xintlen'wana xi dye makala,**
- 4 Ka penga hi xinghema,
- 5 Ku hava wo tiyisela.
- 6 Hi karhele hi rimbewu,
- 7 Hikuva hinkwerhu hi vatirhi,
- 8 Futhi hi tirha wun'we,
- 9 A ka ha ri na ku lowu i wa wansati,
- 10 Hi tirha ku fana hinkwerhu.
- 11 Nkarhi wa sweswi wu bohene,
- 12 **A ka ha ri wona wo tshama eswitangeni,**
- 13 **Nkarhi wo sweka ntshevo ni tihove,**
- 14 Vavasati i vanhu na vona,
- 15 Se hi vona va fambaka emahlweni.
- 16 N'we vaswirhundzu bohani mihizu yi tiya,
- 17 **Mi tlhava matsolo ma nga dzinginiki,**
- 18 **Mi boha swikokola hi nketana,**
- 19 Leswaku mi ta yimela vu'wina,
- 20 Mi va varhangeri emitirhweni.
- 21 Futhi ma ndzi hlarisa,
- 22 Mi nyuma yini xana?
- 23 **Yimbulani tinyiko tenu emakaya ya timhandzele,**
- 24 **Mi yimela vusati byenu,**
- 25 Hikuva nkarhi wo mi tshikilela wu perile.

Hi ku pfuniwa hi mitila ya 1 – 3, 12 – 13 na 23 – 24, kombisa nkoka wa ririmi ro gega leri mutsari a ri tirhiseke ku paluxa hungu ra xitlhokovetselo lexi, tlhela u paluxa na tithekiniki ta mitila ya 17 – 18.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 6 (XIKAMBELANTWISISO)

Hlaya xitlhokovetselo lexi nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Swi herile – WZ Nkondo

- 1 Wena Gavaza a wu ri ni nkoka
 2 **A hi vumbanile tanihi kala ra ndzilo**
 3 Hi voninga na ku hangunuxa makorho ya swidziva swa rihanyu.
 4 Nchumu a ku ri hava wa ku hi yimisa.
 5 **Swi herile.**
- 6 U nga ha ndzi nyiki nomo na voko ra wena,
 7 Na vuswin'we, ndzhombho wa rirhandzu.
 8 Ndzi pfumeleri ntsena, ku lata nhloti egandzelweni,
 9 Gandzelo ra rhumbi ra rirhandzu ra hina.
 10 U nga tshuki u heta nkarhi,
 11 U ambexa hi miehleketo, leswi hundzeke.
 12 **Swi herile.**

- 6.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki ntlhanu. (3)
- 6.2 Mitila yo hetelela ya tindzimana yi vumbiwa hi xivulwa xo koma. Xana xivumbeko xa mitila leyi xi kombisa yini? (2)
- 6.3 Nyika nhlamuselo ya leswi mutsari a vulaka swona hi ntila wa 2. (2)
- 6.4 Xana mutsari wa xitlhokovetselo lexi a a tsakile kumbe a a khunguvanyekile loko a tsala xitlhokovetselo lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7 (XITSALWANA)***Mulunguntima* – TH Khosa**

Ntshaho lowu nga laha hansi wu katsakanya vumunhu bya Hlongwane tanihilaha byi tipaluxaka hakona eka tsalwa. Wu hlaye, kutani u kombisa hilaha mutsari a swi koteke hakona ku paluxa vubihi bya yena lebyi a byi endleke efemeni ya PPE eGiyani.

"Ku kota swona ndzo fanela ndzi xi susa laha femeni. Ndzi fanele ku xi lukela mano. Ndzi fanele ku xi hlongola. Hi nomu lowu Mathebula i munhunene, hi nga tirhisana. Chavalala! Xi ndzi hlambisa na timbilu loko ndzi xi vona. Norho lowuya! Ndza wu venga."

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8 (XIKAMBELANTWISISO)*****Mulunguntima* – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

"Se hi ya swi endlisa ku yini?" Ku vutisa Mathevula. "Swi nge endleki leswaku ndzi nga tirhi la! Swi nge endleki! Phela le ndzhaku a ka ha tlheleleki. Ndzi lerile swi herile. Mhaka ya n'wina se yi sungula ku ndzi kakananisa. A ndza ha mi voni kahle. Ndzi vona onge swilo swa n'wina mi swi fambisa ximatsi. Leswi onge mininjhere loyi u tiendla onge a nga ha tivi nchumu ke?"

"Hlongwane a a fanele a ri kona," ku vula Maceke. "Phela hi yena a faneleke ku ku veka ehofisini leyi u thoriweke eka yona."

- 8.1 Boxa ndhawu laha mhaka leyi yi humelalaka kona. (1)
- 8.2 Hikwalaho ka yini Maceke a vula leswaku Hlongwane hi yena a faneleke ku komba Mathevula hofisi yo tirhela eka yona? (2)
- 8.3 Mathebula u endle xihoxo hi ku tshika ntirho lomu a a tirha kona. Xana mhaka leyi yi hi dyondzisa yini eka timhaka ta vutomi? (2)

- 8.4 Ku ya hi maandlalelo ya tsalwa leri, Hlongwane i ximunhuhathwankulu kumbe xisihalari ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 8.5 Hi ku leteriwa hi xivulwa lexi nga laha hansi, hlamula u ku: "hi swona", kumbe u ku: "a hi swona", kutani u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
Brooks a a ri munhu loyi a a rhandza vukungundzwana. (3)
- 8.6 Boxa nkongomelo wa tsalwa leri. (2)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

"Don't make a noise in the manager's office," ku kariha Hlongwane. "Loko mi yiva ticheke a mi ku swi ta helela kwihi? Leswi a wu nga wu twi munyu wa ka Madonsi exitokisini? I hakelo ya vukhamba."

Brooks a fonela maphorisa ya kwala xitichini xa maphorisa xa Giyani.

- 8.7 Boxa ndhawu laha timhaka leti ti humelalaka kona. (1)
- 8.8 Xana munhu loyi a a holoveriwa hi Hlongwane i mani naswona hikwalaho ka yini a n'wi holovela? (3)
- 8.9 Ndlela leyi Hlongwane a khovolelaka ximunhuhathwa lexi ha yona, yi tlhela yi vuya hi yena loko tsalwa leri ri ya emahlweni. Kombisa ku hundzuka ka xikhovolelo lexi. (3)
- 8.10 Xana ximunhuhathwankulu eka tsalwa leri i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 8.11 Chavalala u ku dyondzisa yini eka tsalwa leri? (2)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9 (XITSALWANA)

Mibya ya nyekanyeka – BKM Mthombeni

Hi ku vona ka wena xana vito ra tsalwa ra fambelana na leswi mutsari a hi rungulelaka swona endzeni ka tsalwa leri ke? Hlamusela u ri karhi u seketela hi swikombiso leswi humaka eka tsalwa.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 10 (XIKAMBELANTWISISO)***Mibya ya nyekanyeka – BKM Mthombeni***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Madambi na mana wa yena a va sukile eka yindlu ya vufundhisi bya kereke ya vona va ya tikumela ya vona laha a va hakela mali yo tshama kona. Kasi le ka Tlhomandloti lotsongo swa kona a swo titiva swi ri swoxe, na vona a va susiwile endlwini ya vafundhisi va yisiwa eDiepkloof.

Madambi a a endla hinkwaswo leswi a a swi lava handle ka ku tshova xitshembiso xa tata wa yena. Hinkwaswo leswi a a swi endla a a kota ku swi yimela hi mukhuva wo xonga swinene. Nkarhi lowu a ri munwi lonkulu wa nkati. A vula leswaku munhu loyi a nwaka nkati a pyopyiwa u hatla a khoma hi vurhongo a etlela; loko a etlele a nge swi koti ku endla swo biha, kumbe swo homboloka ni swidyoho; loyi a nga dyohiki ni ku endla swo biha moya wa yena wa kwetsima; loyi moya wa yena wu kwetsimaka u ta ya ematilweni, hikwalaho ke, munhu loyi a pyopyiweke hi nkati u ta ya ematilweni.

- 10.1 Hi nkarhi lowu mufundhisi Tlhomandloti a a ri kwihi? (1)
- 10.2 U nga vula yini hi mavonelo ya Madambi ya swilo eka ntshaho lowu ke? (2)
- 10.3 Madambi u tikuma a ri eka xiyimo lexi hikokwalaho ka xivangelo xo karhi. Boxa xivangelo lexi. (2)
- 10.4 Kun'wana kwala ka tsalwa, Madambi u kombisa leswaku ku teka nsati a swi kahle. Boxa swilo swimbirhi leswi a nga vula swona. (2)
- 10.5 Ku va Mufundhisi Tlhomandloti a arisile Madambi ku teka Soluka u tikayerise swo tala leswi a swi ta n'wi tsakisa hi vutomi bya ntombi leyi. Kombisa leswi a swi kayeleke. (2)
- 10.6 Kun'wana eka tsalwa ku kombisiwa leswaku Madambi a a yile esirheni ra tata wa yena. Hi ku vona ka wena a swi ri na nkoka leswaku a ya esirheni ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 10.7 Soluka na Madambi va helele kwihi? (2)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Loko mufundhisi a huma endlwini ya ka N'wa-Mdanisi vurhonga bya matakuxa a byi humile. Nyiko mbuyangwana, nhloko ya yena a yi ri endzeni ka xidzedze, mahlo ya halahala mathelo hinkwawo ku vona loko ku nga ri na munhu loyi a n'wi vonaka.

A famba hi ku ganyula, kun'wana a tsabyata ingi wo lava ku tsutsuma, a tlhela a tinyuma. U susile kholoro ya yena ya vufundhisi a yi hoxa exikwameni, a famba mpfhukanyana, a tlhela a ehleketa leswaku lava va n'wi tivaka va ta hlamala loko va hlangana na yena a nga ambalangi kholoro ya vufundhisi kasi a nga humi ndlwini ya yena. A yi humesa, a yi vehela. A ba magoza mambirhi manharhu a tsutsumela ku hatla a fika kaya, a tlhela a famba kakhwatsi hi ku tinyuma.

- 10.8 I mani ximunhuhatwa lexi ku vulavuriwaka hi xona laha ka ntshaho lowu? (1)
- 10.9 Ximunhuhatwa lexi xi tikomba xi ri na ntlimbo. Ntlimbo lowu i wa le ndzeni kumbe i wa le handle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 10.10 Loko a wu ri munghana wa ximunhuhatwa lexi, a wu ta xi tsundzuxa yini loko xi ri eka xiyimo lexi xi tikumaka xi ri eka xona eka ntshaho lowu? (3)
- 10.11 Swendlo swa ximunhuhatwa lexi swi khovolela leswi Tlhomandloti a a tshamela ku tshikilela swona eka vana va yena. Andlala xikhovolelo lexi xi va erivaleni. (4)
- 10.12 Tlhomandloti u ku dyondzisa yini eka tsalwa leri? (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25****XIYENGE XA C: NTLANGU****SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamule xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B hlamula xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11 (XITSALWANA)***Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane***

Matanato: A hi fambeni vavanuna hi ya tiphinavu na hina. Phela i Sonto namuntlha. Vavanuna va hositele va tifambela lomu va ku rhandzaka.

Mavhavaza: N'wina vaMatanato a mi tshamiseki hayikhona. Mi tshamile hi rhanganga ro hisa. Mi lava ku ya hi dlayisa hi swidakwa kwale malokhexini eswitokofeleni swa n'wina tani hilaha ndzi nga ku byela hakona, mina swilo swa le malokhexini a ndza ha twanani na swona.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, paluxa ku hambana na ku yelana ka vumunhu bya Matanato na Mavhavaza.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 12 (XIKAMBELANTWISISO)***Hlamba vunwa nandzuwe – AD Mahatlane***

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Sofia: Hayi mina mana wa wena, *nie ek nie*.

Mavhavaza: Phela ndzo mi fundzha manana.

Sofia: Heyi wena mkhwenyana *se vir hom ek is nie sy ma nie. Ek is Sofia. A hi si tivi sona.*

Matanato: Mo miyela he Mugwena hikuva wonge a mi nga kumani kahle na yena.

- 12.1 Xana swivulavuri leswi swi vulavula swi ri kwihhi? (2)
- 12.2 Boxa vuxaka bya Matanato na ndhawu leyi a va ri eka yona. (2)
- 12.3 Xana Mavhavaza a a tsaka hi ku va a ri eka ndhawu leyi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 12.4 Nyika nkongomelo wa tsalwa leri u tlhela u seketela hi leswi nga etsalweni. (3)
- 12.5 Xana tsalwa leri ri thiywile kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'WAMBUVANI: U nga yi u ya hi nyumisa u kulela nuna wa wena. Wanuna i wa vavasati, wansati i wa wanuna. Loko wo ya hanya xijagani lexo phikizana na nuna u ta vona maxangu.

- 12.6 Xana marito lawa a ma byeriwa mani naswona a ku humelele yini? (3)
- 12.7 Xana loyi a ku vulavuriwa na yena u tsundzuxiwile ku endla yini loko a tshuka a tsandzekile ku tikhoma? (2)
- 12.8 Loko a ku ri wena a wu ta xi teka xileriso xa muxaka lowu xana? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 12.9 Boxa ntlimbo lowu a wu ri na Xihangalasi. (2)
- 12.10 Xana ku humelerile yini hi Xihangalasi endzhaku ko endzela ndyangu wa Mavhavaza? (2)

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 13 (XITSALWANA)**Vukosi i mberha – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

N'WA-VUSIKA: Ma tiva kokwani a hi vuyeni bya nchumu. Kambe i bya ku ta ta kombela n'wana un'we wa nhwanyana a ta ndzi tshamela na n'wana ndzi ta kota ku rima.

N'WA-MZAMANI: (*A ri karhi a sula mihloti.*) U ta hi kwihi ntukulu wanga, u ndzi phurile bya le nhlokweni. Vana hi lavaya lahaya ndzhaku ka yindlu va le ku vandzeni ka timongo leswaku va ta khomisa nyoka hikuva vamakhelwani a va ha lavi na ku va vona, va va nwile moya.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, paluxa ku hambana na ku yelana ka vumunhu N'wa-Vusika na Boneka.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 14 (XIKAMBELANTWISISO)****Vukosi i mberha – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MUTIRHELA

MFUMO: Ndzi ri hatlisani mi humesela nhundzu ya n'wina hinkwayo laha ndlwini ndzi lava ku khiya ndzi famba na makhiya.

BONEKA: Ndzi ta veka kwihi tinhundzu ta mina kunene?

- 14.1 Xana swivulavuri leswi swi vulavula swi ri kwihi? (2)
- 14.2 Hikokwalaho ka yini Boneka a fanele ku humesa nhundzu ya yena? (2)
- 14.3 Xana Boneka a swi n'wi tsakisa ku tshama eka ndhawu leyi a a hlongoriwa eka yona ke? Nyika vonelo ra wena. (3)
- 14.4 Nyika nkongomelo wa tsalwa leri u tlhela u seketela hi leswi nga etsalweni. (3)
- 14.5 Kombisa leswaku tsalwa leri ri thiyiwile kahle. (3)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha ehansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA: (*A ri yexe a ri ekamareni a ri karhi a vulavula*) Se ndzi ehleketile ndzi hetile. Ku na murhi wun'wana wa xiganama ndzi nga tshama ndzi wu xava eka Nengewansuna ndzi endlela ku dyisa Khetani na Khegu kambe ndzi vile ndzi hluleka. Namuntlha se ndzi lava ku wu tirhisa, kahle ndzi wu teka.

- 14.6 Xana Boneka a a xavile xiganama eka mani? (1)
- 14.7 Xana hi siku leri i mani loyi a a lava ku tirhiseriwa xiganama? (1)
- 14.8 Nyika timhaka tin'wana timbirhi leti Boneka a ti yeleke en'angeni. (2)
- 14.9 Hikokwalaho ka yini Khegu a nga dyangi nyama leyi a a phameriwile yona hi Boneka? (3)
- 14.10 Boxa timhaka timbirhi to hamboloka leti Boneka a a kurisa vana va yena hi tona. (2)
- 14.11 Nyika xivangelo lexi nga lan'wisa Khetani ekaya ka tata wa yena. (2)
- 14.12 Xana ku humelerile yini hi muti wa Xikweni endzhaku ka rifu ra yena. (1)
- [25]**

KUMBE

XIVUTISO XA 15 (XITSALWANA)

Xivoni xa vutomi – IS Shabangu

Ntlangu: ... Xi tshemba nkolo.

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

SARAH: Ndza khensa, murhandziwa. Loko ndzi ri na wena, ndzi tiphina ku tlula loko ndzi ri na bari liya.

SOLLY: Na mina phela loko ndzi ri na Rose ndzo hetisa nawu, a ndzi tiphini hi nchumu.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, paluxa vumunhu bya Sarah na Solly, u komba ku hambana na ku yelana ka swiendlo swa vona.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 16 (XIKAMBELANTWISISO)***Xivoni xa vutomi – IS Shabangu*****Ntlangu: Va tshika xo khoma hi voko.**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XITLHANYI: (*Hi huwa*) Mininjhere, wa hamba loyi!

MININJHERE: Miyelani manana, mi ta nyikiwa nkarhi na n'wina.

SITHOLE: Inkomu. Se loko n'wana a kalakala hi ndlela yoleyo, ndzi naverile ku tiva lexi n'wi rilisaka hikuva a a kalakala ngopfu. Sweswo swi endle leswaku ndzi ringeta ku tlakula n'wana loyi laha puremeni.

- 16.1 Xana swivulavuri leswi swi vulavula swi ri kwihi? (2)
- 16.2 Xana i ncini lexi a xi kalakarisa n'wana? (2)
- 16.3 Xana a swi fanerile leswaku macingelani wa ka Score a susa n'wana epuremeni ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.4 Xitlhanyi a a ri mudyondzisi. Xana mahanyelo ya yena ya fambelana na ntirho wa yena ke? Nyika vonelo ra wena. (3)
- 16.5 Hi ku vona ka wena xana mhaka ya mininjhere na Xitlhanyi yi nga va yi herise ku yini? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

Hlaya nakambe ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BAYIZANI: (*A ri karhi a hefemuteka*) Heyi, mama, leswi nga ndzi humelela swa tika no vava: Ndzi ve na *double puncture*.

VALERIE: (*Hi ku hlamala*) *Xuu! Double puncture* futhi ka papa? Kasi kona loko munhu a lunghisa vhilwa u nghena ehansi ka movha ongeti hiloko a ...

- 16.6 Bayizani u xisile nsati a ku u humelele hi yini lexi n'wi tsandziseke ku vuya ekaya? (1)
- 16.7 Ntiyiso wa kona a wu ri wihi ke? (2)
- 16.8 Ximunhuhathwankulu eka ntlangu lowu i mani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.9 Muluthanyi ku nga va ku ri mani eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.10 Boxa vito ra movha wa Bayizani. (1)

16.11 Loko a wu ri Valarie a wu ta va u endlile yini loko Bayizani a kombela ku rivaleriwa?

(2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25

NTSENGO WA TIMARAKA: 80